

Європейські підходи

до організації виконання кримінальних покарань

Ю. В. Олійник

Головний спеціаліст відділу взаємодії з Державною пенітенціарною службою України Управління взаємодії з Державними службами України Департаменту взаємодії з органами влади

Ідея розробки універсальних норм, які стосуються поведження із засудженими, вперше була висунута Міжнародною кримінальною і пенітенціарною комісією, що підготувала збірник правил, які були схвалені Лігою Націй в 1934 р.

Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими були прийняті в Женеві у 1955 р. на першому Конгресі Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поведження з правопорушниками.

Правила відображають загальні принципи і практику поведження із засудженими. Це мінімальні умови, що розглядаються Організацією Об'єднаних Націй як прийнятні і такі, що покликані також забезпечувати захист засуджених від поганого поведження, особливо в тому, що стосується підтримування дисципліни і застосування заходів щодо наведення порядку в пенітенціарних установах.

На основі Правил ООН були розроблені Європейські пенітенціарні правила (далі – Правила). Оновлений їх варіант був прийнятий у 1987 році відповідною рекомендацією К 87 (3) Комітету Міністрів Ради Європи. Ці Правила надали

імпульс до вдосконалення норм та стандартів, які визначають умови утримання засуджених і поведження з ними.

Новий варіант Правил був ухвалений у січні 2006 р. Рекомендацією R 2006 (2) Комітету Міністрів Ради Європи. Остання стаття 108 Правил передбачає подальше їх оновлення.

Слід зазначити, що документ носить рекомендаційний характер.

Доцільно докладніше розглянути основні положення останнього варіанта Європейських пенітенціарних правил та їх відмінності від попереднього варіанта 1987 р.

У Правилах визначені стандарти щодо умов утримання засуджених в місцях позбавлення волі. Правила цікаві ще й тим, що в них визначаються пріоритети і підходи в роботі персоналу виправних установ. Зокрема, пріоритетом вважається завдання збереження людської гідності засуджених та створення умов для їх ресоціалізації після відбуття покарання.

У Правила включені вкрай важливі з точки зору сучасної пенітенціарної політики і практики принципи, відмінні від попередньої редакції. Найбільш цікаві з них такі:

Пріоритети.

Основоположні принципи доповнені новацією: «Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів» (правило 4).

Визнано пріоритетним принцип відкритості в'язниць: «Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя» (правило 7).

Забезпечення всієї повноти прав засудженого.

У новій редакції Правил підкреслюється і розвивається думка про те, що засуджені не можуть бути обмежені в правах, крім тих, які визначені судом: «Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту» (правило 2).

«Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися» (правило 3).

І вперше в Правилах йдеться про гарантії засудженого на реалізацію своїх політичних прав: «Адміністрація пенітенціарної установи забезпечує участь ув'язнених у виборах, референдумах та інших аспектах життя суспільства тою мірою, якою це право не обмежене національним законодавством» (правило 24.11).

Принцип «нормалізації».

Нова концепція «збереження» засуджених у в'язниці (на відміну від колишнього виховного та виправного впливу) відобразилася на всьому тексті Правил.

Практично виключені норми щодо обов'язків засуджених, які не пов'язані з обов'язковими режимними вимогами.

Зокрема, якщо в попередній редакції Правил встановлювався обов'язок засуджених дотримуватися особистої гігієни, то в новій редакції йдеться лише про завдання адміністрації щодо створення умов для її забезпечення. Наприклад: «Ув'язнені повинні мати безперешкодний доступ до санітарних засобів, які відповідають вимогам гігієни та дозволяють усамітнення» (правило 19.3); «Ванних і душових повинно бути достатньо для того, щоб кожен ув'язнений міг користуватися ними при температурі, яка відповідає клімату, по можливості щодня, але не менше двох разів на тиждень або частіше, якщо це необхідно для підтримання гігієни» (правило 19.4).

Трудова зайнятість.

Якщо в попередній редакції Правил (пункт 71.1) «праця у місцях позбавлення волі розглядається як позитивний елемент виправного впливу, професійної підготовки та адміністративного управління», то в новій редакції констатується позитивність праці як такої: «Працю в місцях ув'язнення слід розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання» (правило 26.1). Більше того, гарантується право вибору: «Ув'язнені можуть обирати вид діяльності, в якій вони хотіли б брати участь, в межах наявних можливостей, з урахуванням відповідного професійного відбору та вимог порядку і дисципліни» (правило 26.6).

Очевидно, в європейському співтоваристві перемогла точка зору, що праця в примусовому порядку не може сприятливо впливати на людину, а позитивні навички можна отримати тільки в умовах вибору праці. Слід також врахувати ту обставину, що умова обов'язкової праці не може бути здійснена при дефіциті робочих місць у виправних установах.

Констатується необхідність страхування засуджених від виробничих травм на тих же умовах, як і страхування працівників на волі (правило 26.14).

Забезпечення безпеки.

У положеннях Правил визначено порядок обов'язкового документування та повідомлення лікарями з приводу будь-якого тілесного ушкодження у засудженого: «При огляді ув'язненого лікар або підпорядкована такому лікареві медична сестра мусять особливу увагу приділяти наступному: <...> реєстрації та доведенню до відома відповідної влади будь-яких ознак або свідощтв можливого жорстокого поведження з ув'язненими» (правило 42.3 с).

Крім того, у всіх будівлях, де засуджені можуть перебувати, «повинна бути передбачена система сигналізації, яка дозволяє ув'язненим негайно встановлювати контакт із персоналом» (правило 18.2 с).

Забезпечення гарантій захисту прав засуджених.

У Правилах внесено новий пункт, який зобов'язує адміністрацію розглядати скарги родичів засуджених: «Компетентна інстанція повинна брати до уваги будь-які письмові скарги родичів ув'язненого, якщо в них є підстави припускати, що права ув'язненого були порушені» (правило 70.5).

У новій редакції Правил визначаються процесуальні гарантії для засуджених: «Ув'язнені мають бути проінформовані про всі процесуальні дії, які мають до них відношення, і, якщо вони засуджені, про строк покарання та можливості дострокового звільнення» (правило 30.3); доступ до документів: «Ув'язнені повинні мати доступ до документів, що стосуються процесуальних дій щодо них, або мати можливість тримати такі документи при собі» (правило 23.6).

Правила однозначно визначають, що засуджені не повинні каратися за висловлення прохання або скарги (правило 70.4).

Право засуджених на отримання юридичної допомоги.

Таке завдання для адміністрації установи виконання покарань визначене правилом 23.1: «Всі ув'язнені мають право на отримання правової допомоги, і адміністрація пенітенціарної установи зобов'язана надати прийнятні можливості для отримання доступу до такої допомоги». Раніше ця норма рекомендувалася із зауваженням «тільки там, де це можливо».

Застосування процесуальних норм права при дисциплінарному покаранні.

Уперше в міжнародних правилах щодо засуджених стали застосовуватися принципи справедливого судового процесу. У правило 59 внесено основні гарантії, які застосовуються для кримінального процесу (право на інформування, надання доказів і перекладача, на ефективний захист). У цьому правилі фактично були закріплені ті норми і принципи, які відображаються в практиці Європейського суду з прав людини.

Ця новація важлива й актуальна при здійсненні адміністрацією виправної установи процедури накладення на засуджених дисциплінарних стягнень та оскарженні засудженими таких рішень адміністрації.

Розміщення засуджених.

Принцип розподілу засуджених в установах поблизу від місця проживання визначений правилом 17.1. Додатково до цієї норми вводиться правило 17.3 про те, що засуджений має право висловити думку стосовно призначеного для нього місця відбування покарання і будь-яких подальших переведень до інших установ.

Правило 18 конкретизує вимоги до умов утримання засуджених з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини. Для подолання проблеми переповненості виправних установ Правила вимагають від держав встановлення в національному законодавстві конкретних мінімальних вимог щодо умов утримання і механізмів, що не допускають їх порушення при переповненні пенітенціарних установ (правила 18.3 і 18.4).

Гарантії медичного забезпечення.

Нова редакція Правил значною мірою повторює колишні норми, що стосуються медичного забезпечення, виділяючи при цьому принцип рівного доступу до всіх медичних послуг, які є в країні (правило 40.3). Але є і новації, в яких відображаються сучасні принципи медичної етики.

Так, правило 15.1 гарантує конфіденційність інформації про здоров'я засудженого; правило 42.3g не допускає ізоляцію ВІЛ-інфікованих засуджених.

Харчування.

Особливу увагу в Правилах приділено забезпеченню засуджених харчуванням. Конкретизується, що харчування має надаватися не менше трьох разів на день (правило 22.4), при цьому «вимоги щодо раціону харчування, включаючи мінімальну кількість калорій та вміст білків», повинні визначатися національним законодавством (правило 22.2). Йдеться також про можливість визначати раціон харчування індивідуально, за приписом медичного працівника (правило 22.6).

Відкритість в'язниць.

Принцип відкритості тюрем (окреслений в пріоритетах Правил) конкретизується в наступних формах:

Правило 24.3: «У національному законодавстві потрібно визначити національ-

ні та міжнародні органи та посадових осіб, контакти ув'язнених з якими не обмежуються».

Правило 90.1: «Пенітенціарне керівництво повинно постійно інформувати громадськість про цілі пенітенціарної системи та про роботу, виконувану персоналом пенітенціарних установ, аби сприяти кращому розумінню громадськістю ролі пенітенціарних установ у суспільстві».

Правило 90.2: «Пенітенціарне керівництво мусить сприяти скрізь, де це доречно, залученню громадян добровільно працювати в пенітенціарних установах».

Така деталізація дає можливість чіткіше уявляти, що необхідно зробити державі і адміністраціям установ виконання покарань для того, щоб виправні установи сприймалися суспільством як територія громадських інтересів, а громадяни могли активно брати участь у ресоціалізації засуджених.

Заходи щодо гуманізації відбування покарання.

Перспективними і актуальними визнані ті заходи, які сприяють формуванню здорових, неконфліктних відносин між персоналом та засудженими. Для цього були введені такі правила:

При несприятливій погоді засудженим повинні бути надані інші можливості для заняття фізичними вправами (правило 27.2).

Під час дозвілля і занять засудженим повинна надаватися можливість спілкуватися один з одним (правило 27.7).

Викликає інтерес і особлива норма для випадків дисциплінарних покарань: в цілях вирішення конфліктів всіляко підтримується практика відновного правосуддя (примирення) (правило 56.2).

Велику увагу приділено забезпеченню конфіденційності. Причому ця вимога поширюється для засуджених не тільки

з питань, що стосуються медичної допомоги, а й при реалізації їхніх прав на листування з юристами з правових питань (правило 23.4) і на виконання релігійних обрядів (правило 29.2).

Особливі категорії.

У Правилах виділені особливі категорії засуджених: підлітки і жінки з дітьми. До умов їх утримання встановлені особливі вимоги.

Для підлітків (до 18 років) повинен бути гарантований доступ до всіх соціальних, освітніх і психологічних програм та послуг, до яких мають доступ однолітки на волі (правило 35.1). Особливо оговорюється необхідність турботи про підлітків, які звільняються з місць позбавлення волі, надання їм соціальної допомоги в облаштуванні (правило 35.3). Є також новація, обумовлена реальною практикою: можливість розміщення підлітків разом з дорослими, якщо це сприяє захисту їхніх інтересів (правило 35.4).

Категоричніше (на відміну від попередніх Правил) визначається право жінок народжувати в цивільних лікарнях поза межами установ виконання покарань (правило 34.3).

Крім того, в Правилах оговорюються особливі права іноземців та національних меншин. Зокрема, Правила визначають вимоги надання послуг кваліфікованих перекладачів і друкованої інформації на рідних мовах засуджених (правило 38.3).

Завершуючи огляд основного змісту та новацій у Європейських пенітенціарних правилах 2006 р., можна констатувати, що прийнята концепція багато в чому змінила уявлення про цілі та засоби кримінального покарання. І це значний крок в еволюції поглядів на пенітенціарну систему.

Положення Правил визначають ясні орієнтири, з яких напрямів необхідно поліпшувати роботу національних установ виконання покарань.